

**СПОЉНО-ТРГОВИНСКА РАЗМЕНА ИЗМЕЂУ
ЈУГОСЛАВИЈЕ И ТУРСКЕ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ
(1918-1941): ДИНАМИЧКА И СТРУКТУРНА АНАЛИЗА¹**

**THE YUGOSLAV TURKISH TRADE IN THE INTERWAR PERIOD (1918-
1941): DYNAMIC AND STRUCTURAL ANALYSIS**

Горан В. Николић²

Институт за европске студије, Београд, Србија

Слађана Здравковић³

Институт за европске студије, Београд, Србија

Сажетак: Предмет истраживања рада је југословенско-турска робна размена у периоду од 1920. до 1939. године. Анализа динамичких и квалитативних, односно структурних показатеља билатералне трговине две земље је основни циљ истраживања. Поред економског научног приступа, који се базира на анализи статистичких показатеља изведених из података о размени између две државе, примењен је и историјски приступ који се огледа у коришћењу историјских извора и на њима заснованој контекстуалној анализи процеса и догађаја. И поред скромног значаја међусобне размене, на које динамика снажног просечног годишњег раста увоза из Турске није могла бити да утиче, извозно-увозни токови између две државе дали су позитиван допринос креирању много важнијег аспекта њихових односа: политичког, који се огледао у потписивању Балканског пакта 1934. године.

Кључне речи: југословенско-турска робна размена, 1918-1941, динамика, квалитативне промене.

Abstract: The subject of this paper is the analysis of the Yugoslav-Turkish trade in 1920-1939. The main goal of the research is to point out the qualitative and quantitative indicators of trade between the two countries. In addition to the economic scientific approach, which is based on the analysis of statistical indicators derived from data on the exchange between the two countries, a historical approach was applied, which is reflected in the use of historical sources and contextual analysis of processes and events based on them. Despite the modest importance of mutual foreign trade, which could not be significantly affected by the dynamics of strong average annual growth of Yugoslav imports from Turkey, export-import flows between the two countries made a positive contribution to creating a much more important aspect of their relations: political, which was reflected in the signing of the Balkan Pact in 1934.

Keywords: The Yugoslav-Turkish trade, 1918-1941, dynamics, qualitative changes.

¹ Рад је написан у оквиру пројектног задатка: „Економски аспекти југословенско-турске билатералне међуржавне сарадње у међуратном периоду (1918-41)”, који је одобрен 21. 1. 2021. (20/1) и који заједно спроводе виши научни сарадник Горан Николић и истраживач сарадник Слађана Здравковић, са Института за европске студије.

² goranvnkolic@gmail.com

³ sladjanaz189@gmail.com

1. ПРОБЛЕМ ПРОТЕКЦИОНИЗМА И СЛАБ РАСТ СВЕТСКЕ ТРГОВИНЕ У МЕЂУРАТНОМ РАЗДОБЉУ

Светска трговина у међуратном периоду бележила је знатно спорији раст него у претходним раздобљима; у раздобљу од 1913. до 1937. номинално се повећала за 11%, што је чак било ниже од раста економске активности, чији је кумулативни пораст био двоструко већи. Док је светски извоз у периоду 1913-28. повећан за 67,8%, у наредних десет година (1928-38) он је пао за скоро трећину (32,4%) у номиналном износу (Maddison, 1995, p 238). На слабе трговинске перформансе указује и пад удела спољне трговине у БДП-у већине индустријских земаља током међуратног периода (Kindlberger, 1986, p 180).

Кретање светске размене драматично се мењало током две деценије које временски оивичавају два светска рата. После оштре, али краткотрајне, глобалне рецесије 1920-1921, светски робни извоз је порастао за 82,5% од 1921. до 1929. Тако постигнута најбржа стопа раста извоза од 1870. условила је да у тој години буде забележен највиши ниво светског извоза до тада. Пораст међународне трговинске размене десио се упркос томе што је са завршетком Првог светског рата источна и централна Европа од три границе прешла на чак 13. Наиме, нови царински ентитети, те протекционистичке економске политике које су примењивале скоро све ове државе током већег дела међуратног раздобља (где је екстреман пример Совјетског Савеза са моделом аутаркичног економског развоја), били су фактори који су негативно утицали на кумулативан обим спољнотрговинске размене.

Од краја 1929. светска економија се суочила са два велика шока: Великом депресијом, односно снажним падом економске активности и америчким протекционистичким царинама 1929. Када је 1931. Британија напустила златни стандард, и с тим повезану дугогодишњу праксу подржавања слободне трговине, то је био додатни ударац за светску размену. Трговински колапс догодио се од 1929. до 1932. са извозом који се преполовио у реалном изразу (смањење за 49,1%), док је пад светског БДП-а износио 10,1% у истом периоду. Код развијених привреда ови трендови били су нешто блажи; обим извоза се смањио за 35% (а увоз за 24%), док је реални БДП од 1929. до 1933. опао за 18%. Крај Велике депресије није довео до тако снажног опоравка трговине. Од 1932. до 1938. обим извоза порастао је за 24%, а увоза за само 14%, док је БДП порастао за 29% у истим овим земљама.

Од 1931, већи део протекционизма изграђен је на темељима постављеним током Првог светског рата, што је подразумевало интензивирање девизне контроле и квантитативних ограничења. Док су царинске стопе снажно расле, ипак је главни проблем за светску трговину био је то што је до 1939. чак половина светског извоза и увоза била ограничавана нецаринским баријерама (Jacks & Novy, 2019, p 7-11).

Релативно слаб опоравак међународне размене био је праћен тенденцијом регионализма у светској трговини. Нпр. у периоду 1928-1938. удео Комонвелта у британском извозу порастао је са 44% на 50%, док немачки увоз из шест држава југоисточне Европе (Бугарска, Грчка, Мађарска, Румунија, Турска и Југославија) и Латинске Америке повећан са 17% на 28% укупног увоза те земље, а извоз у исте земље је са 13% нарастао на четвртину укупног увоза. Сличне су тенденције биле присутне када се посматра трговина Француске са својим колонијама, те размена Јапана са земљама у свом окружењу. Ипак, образац континентално-европског регионализма, где припадају и Турска и Југославија, био је најсложенији. Блок су чиниле земље централне и југоисточне Европе које су имале снажне трговинске везе са Немачком (Аустрија, Мађарска, Пољска и Југославија биле су посебно интензивно повезане са Немачком, и у мањој мери једна са другом). Консенкветно, удео прехранбених и сировинских производа и материјала у извозу ових држава у Немачку се снажно повећао, док су оне, истовремено све више увозиле финалне производе из те земље (Eichengreen & Irwin, 2010, p 5-8).

Да је драматичан раст протекционизма био најодговорнији за колапс светске трговине између 1928. и 1937. указује и студија Адама (Adam, 2019, p 26), која, поред тога, показује и статистички несигнификатан утицај повећаних транспортних трошкова. Наиме, од 1930. долази до практичног затварања граница и овај ефекат обухвата све трговинске трошкове, који нису повезани са трошковима превоза или платним системом. Негативан ефекат фактичког затварања граница је збир ефеката свих (протекционистичких) трговинских и финансијских политика (нпр. царине, увозне квоте, контроле капитала). Да државе нису прибегавале протекционистичким политикама након 1928. светска трговина била би већа за чак 64% у 1937, док је ефекат фактичке пропасти златног стандарда на међународну трговину релативно скроман (3%).

Ови налази су у складу са студијом Гова и Рејмонда (Gowa & Raymond, 2013, p 463-464) који су користили око 35 хиљада података

везаних за трговину између 54 државе у раздобљу 1919-1938. Њихова анализа показује да су конфликти интереса између великих сила током тридесетих година XX века подстакли појаву регионалних економских блокова и довели до унутар-блоковских трговинских померања конзистентних са политичким интересима тих истих сила.

Док је удео у светском извозу старих европских индустријских држава, пре свега Британије и Француске, знатно редукован између два светска рата, сама структура међународне трговине по основним робним групама скоро да се није променила. Учешће примарних и индустријских производа у укупном светском извозу остало је скоро непромењено (око 63% односно 37% 1913. и 1937), али је у оквиру тих робних група дошло до извесних промена. Наиме, код примарних производа забележен је знатан раст учешћа минерала са 14% на 19,5%, док су код индустријских производа снажан пораст направиле машине и превозна средства, које су повећале учешће са око петнаестине на десетину укупног светског извоза. Када су у питању односи размене (*terms of trade*), они су се битно променили после Првог светског рата, те су нпр. британске извозне цене током 1930-их биле за скоро 50% више у односу на предратни период (Rostow, 1978, p 206). С друге стране, државе извознице примарних производа, које су углавном спадале у групу неразвијених земаља, биле су погођене значајним погоршањем својих односа размене услед снажног пада цена аграрних производа од половине 1920-их, што су такође искусиле и Југославија и Турска.

2. НАЈВЕЋИ СПОЉНОТРГОВИНСКИ ИЗАЗОВИ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ТУСКЕ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

Након *Великог рата* Југославија, Турска, као и друге балканске земље, биле су међу неразвијеним земљама са сличним нивоом економског развоја и доминацијом пољопривреде (удео аграрног становништва у Турској износио је 80-85%, док је у Југославији међуратни просек био нешто око три четвртине). Заједничка карактеристика свих пољопривредних земаља била је њихова зависност од извоза пољопривредних роба и увоза индустријских добара, који је средином посматраног разбоља за Југославију износио чак 73% (Rafailović, 2020, стр. 171-175)

Државни интервенционизам у источноевропским и балканским земљама (укључујући Југославију и Турску), који је био карактеристика скоро целог међуратног раздобља, интензивирао је после 1929. Тада је уведена строга контрола међународних плаћања и спољне трговине како би се спречила депресијација валута и

одржао трговински биланс. Раст индустрије у тим земљама био је уско повезан са увозном политиком, јер се структура увоза нагло померила од робе широке потрошње, коју су обезбеђивали у све већој мери локални произвођачи тако супституишући увоз. У таквом оквиру билатерални однос са Немачком био је начин за ублажавање депресије у извозним секторима региона. Повезано с тим, клириншки аранжмани су све више замењивали употребу конвертибилних валута, што је подстицало трговину (удео клиринга у спољној трговини Бугарске, Грчке, Румуније и Југославије премашио је половину у другој половини 1930-их и у тим аранжманима немачка марка је била непрестано прецењена да би се привукао увоз из региона). Раст извоза земаља овог региона у Немачку пре свега је био последица 40% виших цена за аграрне и прехранбене робе од оних које су се могле постићи на међународном тржишту.

За ове земље Велика депресија је била готово потпуно екстерна појава, јер су периферне економије биле више изложене спољним шоковима, а њихови капацитети за реаговање били су ограниченији. Зато су економске политике ових држава, укључујући Југославију и Турску, биле углавном усмерене ка заштити домаћег тржишта, са циљем обезбеђивања позитивног трговинског биланса. Дакле, главни циљ је био преусмерити потражњу ка домаћој производњи, делимично због перманентне кризе у извозном сектору. Ипак, овакве политике водиле су ка вештачки високим домаћим ценама, нарушавајући ценовне сигнале. Међутим, избора тешко да је било, те су економском опоравку током 1930-их у великој мери управо помогле овакве политике, тако да су већина земаља које су их примењивале направиле позитивне структурне промене, поред осталог кроз интензивирање индустријализације (Karakoç, 2014, p 46-47).

Имајући у виду, за то време, знатно бреме спољних дугова Југославије и Турске, и са тим повезане потребе да се обезбеди вишак у текућем рачуну платног биланса, креатори економских политика су били практично натерани да „форсирају” извоз и дестимулишу увоз, са свим негативним и позитивним последицама такве политике.

Када је у питању Турска, одлуке донете на Измирском економском конгресу 1923. ставиле су индустрију, посебно њен извозно оријентисан део, те с тим повезано стварање домаће предузетничке класе, као примарне циљеве политике. Ипак, до 1929. није било много могућности за аутономно креирање економске политике, јер је Лозанским уговором креиран увозни режим

ефективно искључивао раст распона царинских стопа. Коначно у 1929. економске санкције из Лозанског споразума су окончане и влада у Анкари је осмислила радикалну ревизију царинских стопа, што је проузроковало шпекулативни раст увоза (у очекивању раста царина). Како је то била и година у којој је требало платити прву рату османског дуга, лира је брзо депресирала што је навело Владу да примени девизну контролу. Имајући ово у виду, јасно је да Велика депресија није била узрок протекционистичких склоности креатора економске политике у Анкари, али је свакако ојачала такве тенденције. Снажни пад цена роба повезан са Великом депресијом, погоршао је турске односи размене, који су пали за 40% између 1929. и 1932, а извоз у сталним ценама смањио се за око трећину (криза се најтеже осетила у спољнотрговинским регионима земље). Током 1930-их Влада је одлучила да уравни тежи трговину смањењем увоза, а не депресијацијом валуте (лира је чак ојачала према долару и фунти за око 40% 1929-1934., а слични курсни паритети су остали до краја 1930-их).

По питању спољне трговине Анкара је предузимала активне мере. Царинском реформом из 1929. просечна царина (њен еквивалент у вредности) порасла је са 13% на 46% 1930. и остала је на око 40-50% током остатка деценије. Роба широке потрошње била је опорезована више него сировине и репроматеријал, па су ефективне стопе заштите порасле више од номиналних стопа. Царине су допуњене увозним квотама у 1931, а након 1933, поред ревизија царина навише, квоте су замењене контингентима, који су предвиђени у потписаним билатералним споразумима. Са Немачком експанзијом ка југоисточној Европи, клириншки аранжмани су од 1933., као и у Југославији, почели да уоквирују спољну трговину Турске. До краја четврте деценије 20. века, велики део турске спољне трговине одвијао се путем клириншког система, те се удео Немачке у извозу и увозу знатно повећао.

Снажан економски раст бележен након 1932. остварен је без раста општег нивоа цена, захваљујући порасту физичке производње. Пораст индустријске производње се претежно објашњава супституцијом увоза и етатизмом. С тим је повезан значајан (више него двострук) пад удела увоза у БДП-у, као и његова структура која се померила у корист сировина и репроматеријала („супституција увоза“). Удео робе широке потрошње у увозу опао је са 63% 1925. на петину 1939., док је удео репроматеријала порастао са 21% на 41%, а инвестиционе робе са 5% на 22%. Улога супституције увоза може се лако видети на основу кретања удела увоза у БДП-у, те

повећању удела домаће робе у укупној потрошњи (Karakoç, 2014, p 21-28).

3. КРЕТАЊЕ УКУПНЕ СПОЉНЕ ТРГОВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ТУРСKE У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

У послератним годинама робни извоз Краљевине СХС вишеструко се увећао (захваљујући, пре свега, ниској стартној основи), док је раст увоза, иако значајан, био доста скромнији. Размена је била стагнантна или благо опадајућа у другој половини двадесетих да би се знатно редуковала током трајања Велике депресије. Знатнији опоравак размене почео је половином тридесетих, када је опет достигала вредности из средине двадесетих. Иначе, на почетку међуратног периода робни увоз је знатно надмашивао извоз, због неопходних ресурса за реконструкцију државе, али и прехрањивање становништва (све повезано са девастацијом и последичном знатном редукацијом прозводње) коју је донео „Велики рат”. Почевши од 1924. ситуација се побољшава и робни извоз почиње да надмашује робни увоз (изузетак су године 1927. и 1928.). То је било узроковано добрим жетвама тих година, поправком саобраћанијца, одлукама о укидању забрана извоза и смањивању извозних царина, те стабилизацијом аустријске круне што је омогућило већи извоз у „алпску републику” Од 1931. па до почетка Другог светског рата трговински биланс је константно био у плусу, а изражени суфицити остварени су 1937. и 1939. године.

Од почетка двадесетих па до Велике депресије учешће извоза и увоза у укупној производњи било је релативно стабилно и износило је 12-13%. Почетком тридесетих, услед последица кризе која је драматично редуковала размену (али и укупну економску активност), удео извоза и увоза у производњи пао је на 8-9%. У другој половини 1930-их стопе извоза и увоза су повећане и износиле су у просеку 10% до 11%. У поређењу са индустријским земљама сличног броја становника Југославија је показивала знатно мањи *ratio* извоза и увоза према укупној економској активности. Спољнотрговинска размена била је нешто интензивнија него код балканских суседа, али знатно мања него код средњоевропских држава (Kaser & Radice 1986, p 385).

Основне карактеристике југословенске спољнотрговинске размене у међуратном периоду биле су: низак ниво размене по глави становника; монокултурност, односно извоз заснован на малом броју артикала (пре свега пшеница, кукуруз, дрво, кудеља, сирови бакар, свиње, суве шљиве, сточарски производи итд.) и преминација

примарних производа у извозу (само трећину извоза чинили су прерађени производи) и индустријских производа у увозу од чак 95% (Николић, 2003).

Док су 1920-их доминантни спољнотрговински партнери били Аустрија, Италија и Чехословачка (последња само у увозу), током 1930-их удео тих земаља је смањен, али су оне и даље, заједно са Немачком, која је чинила око трећине укупне размене, остали најзначајнији спољнотрговински партнери Југославије. Оријентисаност размене на наведене земље може се објаснити њиховом релативном близином, већим степеном економске развијености ових трговинских партнера (могли су понудити индустријске робе и апсорбовати југословенске пољопривредне вишкове), опстајањем старих економских веза у региону (подручје бивше Аустро-Угарске), добрим политичким односима (нпр. Чехословачка), као и снажним јачањем и територијалним ширењем „Трећег Рајха” крајем 1930-их.

Табела 1.: Укупна размена Југославије и Турске 1920-1939.
(у милионима текућих америчких долара)

извоз- увоз/година	1920.	1921.	1922.	1923.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929.
извоз Југославије	51	57	46	85	119	139	127	104	104	128
увоз Југославије	133	96	80	88	103	137	124	118	127	123
извоз Турске	//	/	/	51	82	103	96	81	88	75
увоз Турске	/	/	/	87	100	129	121	108	114	124
извоз- увоз/година	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.	1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
извоз Југославије	110	78	45	73	90	90	98	140	112	117
увоз Југославије	113	78	42	62	83	83	92	118	111	103
извоз Турске	71	60	48	58	73	76	94	109	115	100
увоз Турске	70	60	41	45	69	71	74	91	119	93

Извор: Görmez & Yiğit (2009); Berna-Özcan & Turunc (2011); Николић (2003).

Пре 1914. Османско царство имало је солидне спољнотрговинске везе са балканским земљама. На то су, пре свега, утицали заједничко историјско наслеђе и некада јединствено тржиште, као и међусобна близина, где су економски односи Бугарске и Турске били убедљиво најинтензивнији. Ипак, сличне економске структуре, односно доминантно аграрни карактер свих ових земаља ометали су већу размену. Велики рат је донео озбиљне промене у спољнотрговинској оријентацији свих балканских држава, укључујући Турску. Фактички нестанак Истанбула и Беча као главних регионалних центара изазвао је смањење утицаја Османског (и Хазбуршког) царства на Балкану, те преусмерење трговинских

токова према Западу. Током рата (1916.) Истамбул је предузео разне мере које се тичу спољно-економских односа и увео протекционистичке царине.

Након турбуленција везаних за рат који је водио ка стварању турске републике, коначно се од 1923. спољна трговина ове земље почела опорављати. Међутим, и због значајног раста БДП-а, удео увоза у БДП-у је значајно опадао (са 15,8% 1925., колико је износио и 1913., на само 6,1% 1939.). Сличан тренд је био евидентан и код извоза; удео у БДП је био 12,6% 1925. (11,4% 1913.) те 6,6% 1939. (Karakoç, 2014, p 23). Ипак, спољна трговина Турске је током 1930-их константно била у суфициту (Görmez & Yiğit, 2009, p 4-5).

Са доласком на власт Ататурка уведене су нове увозне извозне царине, а први елементи царинске аутономности започели су Уговором из Лозане (1923.) и новим системом царина за државе потписнице заснованом на царинском систему из 1916, што је значило и петоструки раст царина, по вредности. Турска економија је доживела највећу интеграцију на светско тржиште 1920-их, а однос између увоза и националног дохотка никада није био већи до тада. У 1925. обим турске трговине као удео у светској трговини био је највиши; између 1927. и 1929. учешће Турске у укупној светској трговини било је 0,3%. Генерално, главне карактеристике спољне трговине турске републике у периоду 1923-1939. биле су привредна неразвијеност и доминантно аграрна производња која се одликовала у неповољној структури спољнотрговинске размене, повећање увозно-извозних царина, и с тим повезано претерано заштићено домаће тржиште (Rafailović, 2020, стр. 171-175, 187).

4. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ (ТРГОВИНСКИ) АРАНЖМАНИ ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ТУРСKE У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

У раним послератним годинама Краљевина СХС је користила спољну трговину за стабилизацију и обнову економије. С тим повезано, предратни српски трговински уговори са савезницима и неутралним земљама из Првог светског рата почели су да се примењују на целу државу, али то из објективних разлога није био случај са Турском. Истина, са завршетком Великог рата, упркос slabим саобраћајним везама, валутним проблемима, високим царинама и бирократски сложеним процедурама, производи из Краљевине СХС су налазили пут ка Османском царству, односно ка Цариграду и Смирни (коју су у том периоду држали Грци). Након 1923. Краљевина СХС је тражила начине да интензивира трговинске

односе, али је била ометена фактом да Београд није био потписник Лозанског мировног уговора, односно није било дефинисано учешће Краљевине СХС у отплати Отоманског дуга. Мировни уговор са Турском из октобра 1925. није побољшао трговински биланс за Краљевину СХС, будући да је од почетка 1926. Истамбул осмоструко повећао царине на робу из земаља с којом није имао уређене трговинске односе, укључујући и Краљевину СХС (први трговински уговор који је Краљевина Србија закључила са Османским царством 1888. није био на снази због промењених околности). На овај начин царинско оптерећење на робу која је увожена из Краљевине СХС повећано је на 60%, са консеквентним снажним смањењем извоза у Турску, количински за чак 40% у 1927. у односу на 1926. (Виријевић, 2018, стр. 118-119, 125, 131-132, 136-137, 139).

Односи две државе отопљавају након посете Краља Алесандра Истамбулу и сусрета са Мустафа Кемал Пашом октобра 1933. Већ фебруара 1934. у Атини је заључен Балкански пакт (кога су чиниле Југославија, Турска, Грчка и Румунија), који је поред политичког имао и економско-финансијске елементе. Уследило је потписивање *Привременог трговинског споразума (и Конвенције о узајамним односима по предметима судским, грађанским и трговачким)* јула 1934. у Анкари. Ратификовани трговински споразум је, поред договора о клирингу између централних банака двеју земаља, подразумевао статус најповлашћеније нације (користећи данашњи речник) и значио је неограничен извоз турских производа у Југославију, те две листе артикала за југословенске робе које се пласирају у Турску. Тзв. листа Б била је списак роба са тачно одређеним квантитативним контингентима (нпр. извоз качкаваља до 40 хиљада килограма, дрвеног угља до 5 милиона килограма, разних течних есктраката до 40 хиљада килограма, разних врста хартија итд). Уговор је дошао у питање већ средином 1936, али је фактички обновљен са Конвенцијом о трговини и пловидби, која је ступила на снагу новембра исте године, када су поново успостављене две листе за извоз југословенских производа у Турску. На трговинске односе две државе позитивно је утицала посета премијера Стојадиновића крајем 1936., када су потписане *Конвенција о насељавању и Допунска трговинска конвенција* којом су опредељени додатни контингенти за увоз југословенских производа (Виријевић, 2018, стр. 83-88, 195-196, 212-214).

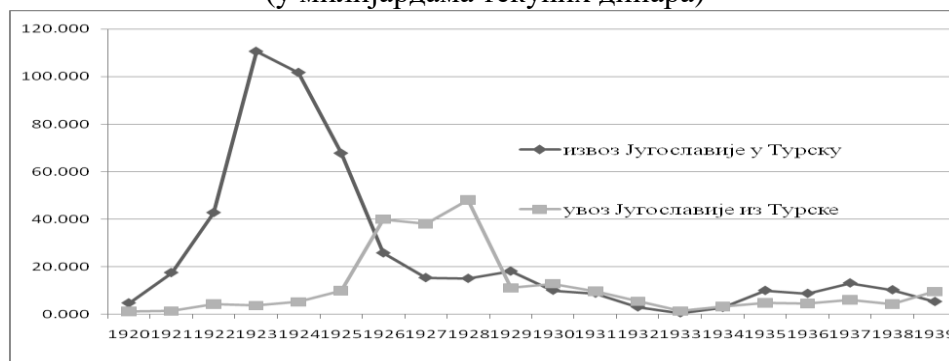
5. АНАЛИЗА ДИНАМИКЕ И СТРУКТУРЕ ЈУГОСЛОВЕНСКО-ТУРСКЕ РОБНЕ РАЗМЕНЕ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

Робни извоз Југославије у Турску у међуратном периоду остварио је скроман просечан раст (0,6%). Извоз Турске у Југославију, тачније југословенски извоз из те земље (због поузданије статистике југословенске државе користили смо њене податке), растао је просечно 11,9% годишње у периоду 1920-1939. што је веома висок раст (обе стопе раста су израчунате на основу вредности размене у текућим динарима, што је, имајући у виду релативну стабилност ове монете током већег дела посматраног периода, задовољавајући методолошки избор). Међутим, овде треба имати у виду веома ниску базу са које је турски робни извоз у Југославију стартао, односно његов троструко мањи ниво од извоза Југославије у Турску у истој години. На Графикону 1. може се видети да је размена достигла максималне вредности 1923-1924., да би се потом извоз Југославије у Турску рапидно смањио (преко десет пута до 1930.), да би достигао минимум 1933. од када почиње његов постојан раст до 1937. (те пад у наредне две године). Генерално, југословенски увоз из Турске (односно турски извоз у Југославију), бележи сличне тенденције, али је пад током друге половине 1920-их умеренији. Гледајући апсолутне вредности извоза Југославије у Турску у последње три године посматраног периода оне су грубо посматрано duplo ниже него у прве три године обсервираног раздобља (1920-1922), док је турски извоз у оба посматрана под-периода имао сличне вредности, што указује на опадајући значај југословенског извоза у Турску у односу на увоз из те земље (иако је током целог обсервираног раздобља вредност добара извезених из Југославије у Турску била више него duplo већа од вредности која је ишла у супротном правцу). И динамика укупног југословенског извоза у раздобљу 1920-39. који је растао 7,8% просечно, са увозом чији је просечна стопа раста била 1,7%, такође индиректно упућује на исти закључак јер је стопа раста извоза била вишеструко већа него када је у питању извоз у Турску, док је супротно томе укупни раст увоза био знатно нижи него када је у питању раст увоза из Турске. И ако узмемо текуће доларске вредности југословенског извоза у истом раздобљу, његов раст (4,5%) је такође бржи од раста извоза у Турску, а просечни пад увоза од 1,3% годишње, такође упућује на напред изнесене закључке, имајући у виду вишу просечну стопу раста извоза Турске у Југославију у обсервираном раздобљу.

Ако се посматра укупни извоз и увоз Турске и Југославије чије су стопе раста израчунате на основу вредности у текућим

доларима може се констатовати скоро идентично повећање извоза обе државе у међуратном периоду, док је укупни увоз код обе земље фактички стагнирао, или благо падао у случају Југославије. Наиме, изражено у текућим доларима, турски укупни извоз 1923-1939. растао је просечно 4,3%, а увоз 0,4%, док је југословенски укупни извоз 1920-39. имао просечни раст од 4,5%, а увоз пад од 1,3% просечно годишње.

Графикон 1.: Тенденције спољнотрговинске размене Југославије са Турском 1920-1939.
(у милијардама текућих динара)

Извор: Општа државна статистика Краљевине Југославије (1932); Општа државна статистика Краљевине Југославије (1937); Општа државна статистика Краљевине Југославије (1941).

Када је у питању удео робне трговине у укупном извозу и увозу две државе он је током целог међуратног периода био скроман, што не значи да није долазило до одређених осцилација. Нпр. удео извоза у Турску у укупном робном извозу Југославије је после максималних, готово 1,4% 1924. опао на само 0,02% у 1933. С друге стране, удео Турске у укупном увозу је после минимално забележених вредности на почетку 1920-их достигао максималних 0,5-0,6% у раздобљу 1926-28. године. Колико је био мали значај трговине са Турском у том раздобљу најбоље указује враћање у не тако давну прошлост када је та земља била далеко важнији трговински партнер Београда. Наиме, увоз и извоз из Турске чинили су 2,5% и 5,9% у укупној српској трговини у раздобљу 1884-1888.

Непосредно након Великог рата главнину извоза СХС у Турску чинили су прехранбени производи (сир, пасуљ, кромпир, суве шљиве), као и дрвна грађа, те месо и месне прерађевине. Из Турске су увожени јужно воће, риба, памук, кудеља, лан, вуна, кожа, гвожђе, бакар. У 1925-26. највећи део извоза у Турску чинили су разне животне намирнице (трећину), те памучне прерађевине (скоро

7%). Средином међуратног раздобља најважнији артикли увожени из Турске су били: дуван, морска со, јужно воће (пре свега лимун и поморанце), суво воће, памук, свила, док је током неколико година али закључно са 1931. цемент представљао главни извозни производ Југославије у Турску. У 1935. извоз у Турску трећински (по вредности) су чинили коњи, док су били заступљени и пасуљ, говеђе коже, дрвена четинарска грађа, цемент, столарски лепкови, разни производи хемијске индустрије, штампарска боја, разне тканине. Из Турске је исте године највише увожено поврће (краставци, паприка), лешници, суве смокве, сушена риба (Виријевић, 2018, стр. 118-119, 130-131, 167, 207). На крају посматраног периода, у 1939., извоз се заснивао на дрвној грађи, која је чинила 38,7% извоза у Турску, а следио је челик и емајлирано и разно посуђе од лима (обоје са по 10,4%), те пасуљ са 5% и цемент са 3,7% од укупног извоза Југославије у ту земљу. На страни увоза доминирали су љуштени лешници са јужним воћем (25,2%), док су отпаци и опиљци од гвожђа чинили 9,6% увоза из Турске (Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije (1941, str. 263-263).

Табела 2.: Удео југословенског извоза и увоза у Турску у укупном робном извозу и увозу 1920-1939.

Удео (%) извоза-увоза/година	1920.	1921.	1922.	1923.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929.
% извоза у Турску у укупном извозу	0,36	0,71	1,16	1,38	1,07	0,76	0,33	0,24	0,23	0,23
% увоза из Турске у укупном увозу	0,03	0,03	0,07	0,04	0,06	0,11	0,52	0,52	0,61	0,15
Удео (%) извоза-увоза/година	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.	1935.	1936.	1937.	1938.	1939.
% извоза у Турску у укупном извозу	0,15	0,19	0,10	0,02	0,07	0,25	0,20	0,21	0,20	0,10
% увоза из Турске у укупном увозу	0,18	0,20	0,19	0,04	0,09	0,13	0,11	0,12	0,08	0,20

Извор: Општа државна статистика Краљевине Југославије (1932); Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije (1937); Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije (1941).

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овом раду смо, поред осталог, анализирали тенденције удела Турске у укупном увозу и извозу Југославије, као и динамику међусобне спољно-трговинске размене две државе 1920-39. Статистички подаци који су коришћени преузети су од званичних статистичких служби Југославије и Турске. Наши прорачуни показују да је југословенски извоз у Турску 1920-1939. растао по скромној просечној стопи (0,6%), различито од извоза Турске у

Југославију, који је просечно повећаван за 11,9% годишње. Иако се трговински салдо Југославије са Турском услед тога погоршавао, треба нагласити ниску базу са које је турски робни извоз у Југославију почео, као и то да је током целог обсервираног раздобља вредност добара извезених из Југославије у Турску била више него дупло већа од вредности која је ишла у супротном правцу. Ако се посматра укупни извоз и увоз Турске и Југославије, чије су стопе раста израчунате на основу вредности у текућим доларима, може се констатовати скоро идентично повећање извоза обе државе у међуратном периоду, док је укупни увоз код обе земље фактички стагнирао, или благо падао у случају Југославије. Наиме, изражено у текућим доларима, турски укупни извоз 1923-1939. растао је просечно 4,3%, а увоз 0,4%, док је југословенски укупни извоз 1920-39. имао просечни раст од 4,5%, а увоз пад од 1,3%. Овде не треба пренебрегнути ни улогу муслимана из Југославије у Турској (исељених углавном током овог периода), који су због својих веза у обе државе поспешивали билатералну трговину (Јовановић, 2013, стр. 213-214).

Размена две земље је била скромна релативно посматрано, будући да је удео извоза у Турску у укупном робном извозу Југославије просечно износио тек 0,4%, док је учешће Турске у укупном увозу било двоструко ниже. Трговина Југославије и Турске на крају посматраног периода, која се није много променила током скоро две деценије, била је структурно посматрано веома неповољна, будући да се базирала на производима ниске фазе прераде. Ради се пре свега о дрвној грађи, која је чинила скоро две петине извоза Југославије у Турску, а следио је челик и емајлирано и разно посуђе од лима, обоје са по десетином укупног извоза у ту државу, те пасуљ са 5% и цемент са 3,7%. На увозној страни доминирали су љуштени лешници са јужним воћем чинећи четвртину увоза Југославије из Турске те године, док су отпаци и опилци од гвожђа чинили скоро десетину увоза из те земље.

Анализа спољнотрговинских перформанси две државе у посматраном раздобљу има значај и због утицаја отворености привреде (интензификација њене укључености у међународне трговинске и привредне токове) за стимулисање привредног раста, што је базични циљ не само економске, већ и укупне политике сваке земље. Рецентна анализа Бугарчића и Веселиновића (2020, 7-10) потврђује снажан утицај извоза (и увоза, као и страних директних инвестиција) на привредни раст, овог пута кроз посматрање економских индикатора балканских земаља. Спољнотрговинске перформансе Турске и Југославије у међуратном периоду треба

посматрати и у контексту Кејнзијанске теорије, која се појавила након Велике економске кризе (у првој половини 1930-их), чији протагонисти почињу да посматрају привредни циклус као нешто што може да се регулише. Наиме, већина држава, односно креатора политика, укључујући оне у Турској и Југославији, почиње да користи монетарну и фискалну политику као инструменте за раст агрегатне тражње, у циљу постизања високе запослености и снажнијег економског раста (Кејнзијанци полазе од тога да је тржишни репродукциони систем „по правилу” испод нивоа пуне запослености фактора производње). Оно што је важно за подстицање извозно оријентисане индустрије и аграра, је да је „Кејнзијанска револуција” широм отворила врата за вођење интервенционистичке економске политике, где државе путем великих инфраструктурних пројеката, али и улагањем у државна предузећа (која су снажно промовисана) утичу на раст БДП-а, и са тим повезано робног извоза (Фабрис, 2012, стр. 3-8).

На крају, можемо констатовати да су и поред маргиналног значаја међусобне спољнотрговинске размене две државе, извозно увозни токови дали позитиван допринос креирању много важнијег аспекта односа између две земље: политичког, који се огледао у потписивању Балканског пакта, чије планиране далекосежне импликације нису реализоване, пре свега, захваљујући драматичној промени спољнополитичког курса Немачке, на који креатори политике у две земље никако нису могли утицати.

7. ЛИТЕРАТУРА

1. Adam, M. C. (2019). Return of the tariffs: The interwar trade collapse revisited. *Diskussionsbeiträge, No. 2019/8*, Freie Universität Berlin. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:kobv:188-refubium-24959-1> (приступљено 10.2.2021)
2. Berna-Özcan, G. & Turunc H. (2011). Economic Liberalization and Class Dynamics in Turkey: New Business Groups and Islamic Mobilization; *Insight Turkey, Vol. 13/No.3(63-86)*.*Economic Liberalization and Class Dynamics in Turk.pdf* (приступљено 2.2.2021)
3. Бугарчић, Ф. Ж., Веселиновић, П. (2020). Отвореност привреде као детерминанта привредног раста: Панел анализа земаља региона Западног Балкана, *Економски погледи, Vol. 22, број 2/2020*, стр. 1-14.

4. Виријевић В. (2018). Југословенско-турски економски односи 1918–1941, Филозофски факултет Универзитета у Приштини (1-274).
5. Görmez, Y. & Yiğit, S. (2009). The Economic and Financial Stability in Turkey: A Historical Perspective. Fourth Conference of Southeast Europe Monetary History Network (1-30). nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/publikacije/konferencije/seemhn_conf/SEEMHN_15_Turska.pdf (приступљено 14.2.2021)
6. Gowa, J. & Raymond, H. (2013). Politics, Institutions, and Trade: Lessons of the Interwar Era. *International Organization, Vol. 67, No. 3 (Summer 2013)*, pp. 439-467. Cambridge University Press. <https://www.jstor.org/stable/43282073> (приступљено 31.1.2021)
7. Eichengreen B. & Irwin, A. D. (2010). The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why? Cambridge University Press: 01 December 2010.
8. Jacks D. S. & Novy D. (2019). Trade Blocs and Trade Wars during the Interwar Period. *NBER Working Paper No. 25830 May 2019*
9. Јовановић, В. (2013). Југословенско-турски демографски аранжмани до средине педесетих година двадесетог века (стр. 205-215). Зборник: Ђурковић М., Раковић А. (2013). Турска – Регионална сила? ИЕС, 2013, Београд. COBISS.SR-ID 203568652
10. Karakoç, U. (2014). Sources of Economic Growth in Interwar Egypt and Turkey: Industrial Growth, Tariff Protection and the Role of Agriculture. LSE, London.202021/Karakoc_Sources_of_Economic_Growth_in_Interwar_Egypt_and_Turkey.pdf (приступљено 15.2.2021)
11. Kaser, M. C. & Radice E. A. (1986). The Economic History of Eastern Europe 1919-1975, volume I (Economic Structure and Performance between the Two Wars); Clarendon Press
12. Kindleberger, C. P. (1986). *The World in Depression: 1929–1939*. University of California Press (1-365).
13. Maddison, A. (1995). *Monitoring the World Economy 1820-1992*, OECD Development Centre, Paris, 1995.
14. Николић, Г. (2003). Курс динара и девизна политика краљевине Југославије, Стубови културе, Београд.
15. Општа државна статистика Краљевине Југославије (1932). Статистички годишњак 1929. Књига I. Лето, 1932, Београд.
16. Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije (1937). *Statistički godišnjak 1936*. Knjiga VII, 1932, Beograd.

17. Општа државна статистика Кралјевине Југославије (1941). Статистички годишњак 1940. Књига X, 1932, Београд.
18. Rafailović, J. (2020). Foreign Trade Of The Ottoman Empire With The Balkan Countries Before And After The WWI. In: *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*, Edited by Akoz, A. et al. Akademi Mah. Yeni İstanbul Cad. No: 351, 42130. Konya, Kasım.
19. Rostow, W. (1978). The World Economy-Theory, History, Prospect. The Macmilian Press LTD: US 1978.
20. Фабрис, Н. (2012). Кејнзијанизам: Историјска генеза и будуће перспективе; *Економски погледи*, 1/2012, стр. 1-17, UDK 330.834

*Рад је примљен: 11. априла 2021.
Рад је прихваћен за штампу: 21. априла 2021.*